

משל השבטים

סיפור נורא מגולל לעינינו פרק ל"ד בספר בראשית. דינה בת יעקב, הבת היחידה של אבות האומה הנזכרת בסיפורי האבות בשמה, עוזבת את הבית הבטוח ויוצאת "לראות בכנות הארץ" (לד, א). היא נאנסת ונחטפת בידי הנסיך המקומי, שכם, בנו של מלך העיר שכם. יעקב שומע על כך, אבל אינו עושה דבר עד שבניו חוזרים.

שמעון ולוי, אחי דינה, מבינים מיד שיש לפעול להצלתה. זוהי משימה כמעט בלתי אפשרית. החוטף אינו אדם מן השורה. הוא בנו של מלך, ואין להתעמת איתו ישירות. גם עם המלך אין מה לדבר. קשה להניח שהוא יורה לבנו לשחרר את השבויה. שאר אנשי העיר, אם תופנה אליהם האצבע, יקומו להגנת הנסיך. שמעון ולוי עומדים נגד עיר שלמה: שניים נגד רבים. גם אם גייסו את כל בני יעקב, עדיין יהיו בודדים מול רבים.

שמעון ולוי מטכסים אפוא תחבולה. הם מסכימים שהנסיך ייקח את דינה לאישה, אבל מעמידים תנאי אחד: כל תושבי העיר הזכרים צריכים למול את בשר עורלתם. אנשי שכם, המזהים יתרונות ארוכי טווח בכריתת ברית עם השבט השכן, מסכימים. הניתוח מחליש את הגברים בעיר, וכיום השלישי כאבם חריף במיוחד. או-אז נכנסים שמעון ולוי לעיר והורגים את כל הזכרים

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

בה. הם מצילים את דינה ומביאים אותה הביתה. שאר האחים בוזזים את העיר.

יעקב מבועת לנוכח מעשיהם. "עַכְרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישְׁנִי בְיֹשֵׁב הָאָרֶץ", הוא אומר. מה היינו אמורים לעשות, שואלים האחים; "הַכּוֹזֵנָה יַעֲשֶׂה אֶת אַחֲוֹתֵינוּ?" (לד, ל-לא). עם השאלה הרטורית הזו בא הסיפור אל קיצו הפתאומי, והעלילה המקראית מפליגה למחוז אחר. אבל חדרתו של יעקב לנוכח מעשה בניו איננה פגה כאן. הוא חוזר אליה על ערש דווי, ובכרכו את בניו הוא מקלל את שמעון ואת לוי:

שְׁמַעוֹן וְלֵוִי אֲחִים –
 כְּלֵי חַמָּס מְכַרְתִּיהֶם.
 פְּסָדָם אֶל תְּבֵא נַפְשִׁי,
 בְּקִהְלָם אֶל תַּחַד כְּבֹדִי,
 כִּי בְאַפִּם הָרְגוּ אִישׁ
 וּבְרִצְנָם עָקְרוּ שׁוֹר.
 אַרוּר אַפִּם כִּי עָזוּ,
 וְעַבְרַתֶּם כִּי קִשְׁתֶּה!
 אַחְלָקֶם בְּיַעֲקֹב
 וְאַפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל (בראשית מט, ה-ז).

סיפור דינה הוא פרשייה חריגה. למראית עין, פרשייה נטולת מסר מוסרי. איש איננו מצטייר בה באור מחמיא. שכם הוא כמדומה הנבל הראשי. הוא התחיל; הוא אשר חטף את דינה ואנסה. חמור, אביו, אינו מוכיח אותו ואינו מורה לו לשחרר את דינה. שמעון ולוי אשמים במעשה אלימות מחריד. שאר האחים שולחים ידם בכיזה! יעקב נותר סביל לכל אורך הדרך. הוא איננו פועל בעצמו, ואיננו אומר לבניו איך לפעול. אפילו דינה עצמה

נהגה בפזיזות כשהלכה אל העיר אף שברור היה שהדבר מסוכן: כזכור, יצחק סבה של דינה ואף אברהם אבי-סבה חששו לחייהם בשל הרגלי הבליעל שפשו בין יושבי הארץ.²

מי צודק ומי טועה בסיפור הזה – את זאת משאיר הכתוב בלא הכרע, והוא עושה זאת ביודעין. יעקב מוקיע את בניו – אבל הבנים דוחים את הביקורת.

הוויכוח הלא-מוכרע הזה התגלגל גם אל חכמי ימי הביניים. הרמב"ם צידד בשמעון ולוי. הם פעלו כפי שהיה עליהם לפעול, אומר הרמב"ם. תושבי שכם ראו מה שכם עשה, ידעו שזהו פשע, אך לא העמידוהו לדין וגם לא הצילו את הנערה. על כן היו שותפים לפשע. שכם ביצע עבירה שעונשה מוות, ותושבי העיר שנתנו לו מחסה צריכים היו לשאת בתוצאות.³ זוהי פסיקה מרתקת, כיוון שהיא מלמדת כי לדעת הרמב"ם הכלל "כל ישראל ערבים זה בזה"⁴ חל לא רק על ישראל, אלא על כל חברה. כדברי רבי יצחק עראמה, בן המאה הט"ו, כל פשע שהקהילה יודעת עליו ומאפשרת לו להימשך חדל להיות עבירה של יחידים ונעשה חטאה של הקהילה בשלמותה.⁵

הרמב"ן חולק על כך.⁶ לדעתו, עיקרון האחריות הקולקטיבית איננו חל על חברות שאינן יהודיות. מצוות בני נוח מחייבות כל חברה אנושית להקים בתי משפט, אך אין זה אומר שאם עברייני אינו מועמד לדין עלול דין מוות לחול על החברה כולה.

הוויכוח נמשך גם היום בקרב חכמי המקרא וחוקריו. שניים מהם העמידו את פרקנו לניתוח ספרותי של קריאה צמודה: מאיר שטרנברג בספרו "הפואטיקה של הסיפור המקראי",⁷ והרב אלחנן סמט בעיוניו בתורה.⁸ הם הגיעו למסקנות מנוגדות. פרופ'

שטרנברג טוען כי הכתוב ביקורתי כלפי יעקב: על חדלון המעש שלו, ועל דברי הגנאי שהטיח בבניו. הרב סמט מוצא את עיקר האשמה אצל שכם וחמור.

אולם למרות המחלוקת, שני הקוראים הללו עומדים על עובדה ראויה לציון: הכתוב מעמיק במתכוון את העמימות המוסרית, בסרכו לצייר אפילו את הנבלים המובהקים של הסיפור באור שלילי שאינו הכרחי. חשבו נא על המנוול הראשי, הנסיך הצעיר שכם. הכתוב מספר לנו, מיד לאחר ציון העובדה ששכם שכב עם דינה ועינה אותה, "וַתִּדְבֹק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה בַת יַעֲקֹב וַיֵּאָהֵב אֶת הַנְּעִר וַיְדַבֵּר עָלָיו לֵב הַנְּעִר. וַיֹּאמֶר שָׁכָם אֶל חָמוֹר אָבִיו לֵאמֹר, קַח לִי אֶת הַיְלִידָה הַזֹּאת לְאִשָּׁה" (לד, ג-ד). השורו זאת למסופר על אמנון בן דוד, שאנס את אחותו-למחצה תמר. גם הסיפור ההוא הוא סיפור של נקמת דם. אבל שם מספר הכתוב על אמנון, לאחר שכמעשה שכם בדינה עינה את תמר ושכב עמה, "וַיִּשְׁנָאָה אֲמָנוֹן שְׁנָאָה גְדוֹלָה מְאֹד, כִּי גְדוֹלָה הַשְׁנָאָה אֲשֶׁר שְׁנָאָה מֵאֲהָבָה אֲשֶׁר אֲהָבָה. וַיֹּאמֶר לָהּ אֲמָנוֹן, 'קוּמִי לְכִי!' (שמ"א יג, טו). שכם איננו כזה. הוא מתאהב בדינה ורוצה לשאת אותה לאישה. המלך, אביו של שכם, ואנשי העיר, מקבלים ברצון את דרישתם של שמעון ולוי שיימולו.

ובעוד את שכם, האיש והעיר, הכתוב נמנע מלהשחיר, את משפחת יעקב הוא נזהר מלצבוע בלבן מטהר. התורה מספרת ששמעון ולוי דיברו אל שכם וחמור "בְּמַרְמָה" (לד, יג) – אותה מילה עצמה שהתורה נקטה לא מכבר, כאשר סיפרה על יעקב שלקח את ברכתו של עשו ועל לבן שהחליף את רחל בלאה. בתיאורי כל הדמויות – מדינה המשוטטת, דרך מציליה האלימים מדי, ועד האחים נוטלי השלל ויעקב הסביל – ניכר כי הכתוב משתדל לעורר בנו ניכור כלפיהן, לא אהדה.

התוצר הכולל הוא סיפור שאין בו לא נבלים שאין להם תקנה ולא גיבורים שאין בהם רכב. מדוע אם כן הוא מסופר בכלל? התורה אינה נוהגת לספר לנו סיפורים שתם מפני שהם קרו. היא אינה ספר היסטוריה. תקופות חשובות בחיי גיבוריה עוברות בה בשתיקה גמורה. היא איננה מספרת דבר, למשל, על ילדותו של אברהם, או על שלושים ושמונה מתוך ארבעים השנים שעברו על בני ישראל במדבר. "תורה" פירושה הוראה, לימוד, הדרכה. מהי התורה שהתורה רוצה שנלמד מהסיפור הזה, ששום דמות בו אינה מעמידה מופת?

הסופר האמריקני אנדרו שמוקלר המציא ניסוי מחשבתי חשוב, הידוע בכינוי "משל השבטים".⁹ דמיינו קבוצה של שבטים החיים בסמיכות. כולם בוחרים לחיות בשלום, למעט שבט אחד המעדיף לממש את מטרותיו באמצעות הפעלת אלימות. מה קורה לשבטים שוחרי השלום? אחד מובס ומושמד על ידי השבט האלים. השני נכבש על ידיו ומשתעבד לו. שבט שלישי בורח לאזור רחוק ונידח. אם השבט הרביעי יחליט להתגונן, הוא יאלץ להפעיל לשם כך אלימות. "האירוניה היא שכדי לקיים הגנה מוצלחת מפני תוקפן כוחני נדרשת החברה המתגוננת להידמות לחברה המאיימת עליה. כוח אפשר לבלום רק בכוח".¹⁰

ישנן, במילים אחרות, ארבע תוצאות אפשריות: חורבן, שעבוד, נסיגה, חיקוי. "בכל אחת מן התוצאות הללו, הכוחנות מופצת ברחבי המערכת. זהו משל השבטים".¹¹ זכרו שכל השבטים, למעט אחד, מבקשים שלום ואינם רוצים להפעיל כוח על שכניהם. אך די בשבט אלים אחד הנמצא באזור כדי להשליט את האלימות על כל השבטים, יבחרו להגיב כאשר יבחרו. זוהי הטרדיה שבמצבו של האדם.

בכותבי את המאמר הזה, בקיץ תשע"ד, הייתה ישראל נתונה במאבק מר עם חמאס ברצועת עזה, שעלה בחיים רבים. מדינת ישראל אינה רוצה לנהל מלחמות, כמוה כיעקב אבינו. במהלך מבצע 'צוק איתן' מצאתי את עצמי הוגה במילים מתחילת פרשתנו, על רגשותיו של יעקב לפני פגישתו עם עשו: "וַיֵּרָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ" (לב, ח). חז"ל דרשו אותן כך: "ויירא – שמא ייהרג; ויצר לו – אם יהרוג הוא את אחרים".¹² פרשת דינה איננה מבקשת ללמדנו שמישהו צדק, יעקב או אולי שמעון ולוי, אלא שייתכנו מצבים שאין בהם מהלך פעולה אחד נכון; מצבים שבהם כל דבר שנעשה עלול להיזקף לרעתנו, וכל אפשרות כרוכה בהתפשרות על עיקרון מוסרי זה או אחר.

לכך כיוון שמוקלר באומרו כי "הכוח דומה למחלה זיהומית, שמרגע התפרצותה היא כובשת, בהדרגה אך בנחישות, את כל חלקיה של מערכת החברות-המתחרות".¹³ פעולתו האלימה האחת של שכם כלפי דינה גררה את שני בני יעקב לנקמה אלימה, ועד שחלפה המערכולת כל הצדדים המעורבלים כבר היו מזוהמים או מתים. עמקותה המוסרית של התורה ניכרת כאן היטב, כאשר היא אינה מסתירה מאתנו את האמת הנוראה באמצעות ניסיון להציג צד אחד כאשם וצד אחר כטהור.

האלימות מחללת את כולנו. כך היה אז. כך גם היום.

שאלות לשולחן שבת:

- האם בסיפור דינה יש לדעתכם צד תמים?
- האם היהדות היא דת פציפיסטית? התוכלו להוכיח את תשובתכם?
- אילו ערכים טמונים ביסודו של סיפור דינה ושכם?

- 1 המקרא מתנגד בעקביות לביזה. ראו דברים יג, יג-יט; שמואל-א' טו, יג-כו; אסתר ט, י; ט, טו-טז.
- 2 ספרות המדרש ביקורתית כלפי דינה. ראו מדרש אגדה (בובד) לבראשית לד, א. מדרש שכל טוב ביקורתי אף יותר כלפי לאה, אמה של דינה, שנחנה לה לצאת לשכם.
- 3 משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמותיהם ט, יד.
- 4 שבועות לט ע"א.
- 5 עקרת יצחק, בראשית, וירא, שער כ, דיבור המתחיל "ובמדרש".
- 6 בפירושו לבראשית לד, יג.
- 7 Meir Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading*. Bloomington: Indiana UP, 1985. 444-481.
- 8 אלהן סמט, עיונים בפרשת השבוע, סדרה שלישית, תל אביב: ידיעות ספרים, תשע"ב, עמ' 149-171.
- 9 Andrew Bard Schmookler, *The Parable of the Tribes: The Problem of Power in Social Evolution*. Berkeley: U of California, 1984.
- 10 שם, עמ' 21.
- 11 שם, עמ' 22.
- 12 מובא ברש"י על אתר.
- 13 Schmookler, *The Parable of the Tribes*, 22